

Odkud vzalo – zkouším žáky – jméno Jedovnic počátek? aneb Zapomeňte na dědečka

Při předběžných úvahách nad článkem o původu (etymologii) jména naší obce se mi zdálo vše jednoduché – vyvrátím dosavadní tradované zkazky a opišu z příslušné literatury vědecký názor na původ jména *Jedovnice*. Tím bude můj osvětový úkol splněn. Jako obvykle jsem však zjistil, že celý problém je podstatně spleťtější. Proto rozděluji svůj text do dvou částí – v této jen shrnu dosavadní názory. Začneme lidovou etymologií:

Tehdy byly Jedovnice ještě malá osada beze jména. Vypráví se i málo známá pověst, že let rytíř na prohlídku jemu přiděleného kraje. Přijel do malé osady z několika malých, slámou pokrytých domků, kde si hrálo několik dětí a u jedné chatrče seděl na lavičce stařík. Pán se ho ptal, jak se tato osada jmenuje. „Nic,“ řekl stařík. „Já tedy jedu v nic?“ udiveně pravil pán. „Pane, dejte této osadě jméno Jeduvnic,“ navrhl jeden člen družiny. Dle pověsti se tak stalo a z názvu Jeduvnic vzniklo později Jedovnic a Jedovnice.

Tato verze je podle mých poznatků nejstarším písemným záznamem pověsti. Pochází z roku 1978, z obsáhlého nepublikovaného strojopisu minulého kronikáře Aloise Roudného, jenž se stal podkladem pro obě dosavadní brožury zaobírající se historií Jedovnic. Oním rytířem / pánem je míněn Crha z Čeblovic, vše se mělo odehrát kolem roku 1250.

O této pověsti není zmínka ani v jedovnické kapitole knihy *Obrazy z Moravského Švýcarska a jeho minulosti* (J. Wankel, 1882), ani ve *Vlastivědě moravské* (J. Knies, 1902) – to ale neznamená, že tehdy neexistovala, neboť by ji oba autoři zřejmě jako zjevný nesmysl nepřejali. Když jsem se s tímto příběhem setkal poprvé, pousmál jsem se nad ním jako nad dobrým žertem nějakého recesisty, který parodoval závěr známé pověsti o ptáčnicku Velenovi, bájném předku pánů z Boskovic – v něm si bosý Velen snaží vytáhnou trn z chodidla a nařiká: „*Nebudu už chodit bosko více!*“ Tato pověst vznikla v období renesance, kdy si šlechtické rody vymýšlely tzv. *erbovní pověsti* – příběhy osvětlující vznik jejich erbu a starobylou rod. Boskovicou erbovní pověst zachytil už Václav Hájek z Libočan ve své *Kronice české* (1541), já ji znám v podání Bartoloměje Paprockého z Hlohov v jeho monumentálním díle *Zrcadlo slavného markrabství moravského* (1593). Je tam zachycena tak, jak ji známe dnes, ale s jedním významným rozdílem: chybí závěr s trnem v noze, aneb chybí naivní odvozování „*bosko více > Boskovice*“. To tedy není součástí „originální“ erbovní pověsti, ale dílem pozdější lidové tvořivosti. Jméno *Boskovice* je odvozeno od osobního mužského jména (*Buzek, Buz, Bošek, Božek*). Knižně příběh vyšel (včetně trnu a „*bosko více*“) ve sbírce moravských pověstí K. Buřkové-Wankelové *Z Ječmínkovy říše* (1897, 1910, 1930, 1994), takže zde si ji zřejmě náš neznámý autor přečetl a upravil pro Jedovnice.

Záznam A. Roudného je zvláštní tvarem „*jedu v nic > Jeduvnic*“. Už asi nevíme, zda autor vyšel ze spisovného „*já jedu*“ a z něj odvodil „*Jeduvnic*“, nebo zda naopak byly prvotní „*Jeduvnice*“ z horského typu hanáckého nářečí (s přeměnou O>U), jímž se mluvilo ještě nedávno např. v Kulířově, Lipovci a Kotvrdovicích (např. *Lipuvec, Kotvrdovice, zluďej, vubecni, Kujál*) – a z toho autor vyvodil Crhova slova „*jedu v nic*“. Horský typ nářečí je kuriózní jednou věcí – klade U tam, kde je spisovné O – a O tam, kde je spisovné U (např. *ho vuduvudo, koliřufské*). Zatímco změna U>O začala snad už před rokem 1400 a je celohanácká (*Jura>Jora, uhlí>hohli*), změna O>U zasáhla menší oblast a je mladší. Ojedinelý tvar „*mají spulem rebněk*“ (*mají spolu rybník*) jsem objevil v textu psaném kolem r. 1530 (F. Matějka: *K otázce stáří hanáckých nářečí*, Sborník FF MU Brno, 1956). Lze předpokládat, že se horským typem nářečí kdysi mluvilo i v Jedovnicích, ale vymizelo odtud dříve než z okolních vsí.

Zajímavý je i další vývoj této jedovnické pověsti. Zveřejnění se dočkala v brožurce *Z historie Jedovnic* (J. Pokladník – J. Roudný, 1994), kde už čteme:

Na první příjezd Crhy z Čeblovic se váže stará pověst zaznamenaná jedovnickým kronikářem A. Roudným o původu jména naší obce, kde mohlo být v té době asi 12-15 domků s rodinami. Tyto se živily zemědělstvím, chovem dobytka, lovem ryb a pálením dřeva v mlířích pro rudické železáře. Před domky si hrálo několik dětí a na lavičce seděl stařeček, kterého se ptal Crha, jak se tato vesnička jmenuje. Stařeček kroutil hlavou a s pokrčenými rameny mu odpověděl, že zatím žádné jméno nemá. Crha se této odpovědi srdečně zasmál a pravil členům své družiny, která jej doprovázela, v horáckém nářečí: „Tak já teda jedu v nic? Bodeme teda této vesnici říkat Jedovnice.“ A při tomto názvu již zůstalo. Tolik vypráví stará legenda.

Oproti předloze přibýlo detailů, Crha mluví nářečím a je otcem myšlenky. Pověst (roku 1978 „*málo známá*“) publikováním nastoupila vítězné tažení, začaly se o ní učit děti na zdejší ZŠ. Nechybí ani v záslužné regionální čítance vlastivědy *Jedovnice a okolí* (M. Fajfrová, 2000), kde je uvedena sugestivním nadpisem „*Historikové pro nás zaznamenali*“, což už dává smýšleunce punc starobylosti. Už dávno mi zamrzl úsměv na rtech, tak jen pro pořádek uvedu důvody, proč je to vše možno považovat přinejlepším za žertík:

1. Nemohla existovat ves beze jména. Všechno, kde se lidé pohybují, si nutně i pojmenovávají.

2. Tvar „*Jedovnice*“ se poprvé vyskytuje až roku 1390. Původní je „*Jedovice*“ (popř. *Jedavice, Jedvice*) – do roku 1390 nejméně 6 dokladů. (Jistě by šla vymyslet pověst, že hrající si děti kopaly na branku a fotbalu znalý Crha uznale pronesl: „*To ale byla jedovice!*“ Nebo že Crha po skromném pohoštění tloukl lžiči o stůl a křičel: „*Já bych jed’ více!*“)

Ponechme stranou, zda varianta „*jedo v nic*“ je v horáckém nářečí a zda se tak mluvilo v polovině 13. století Výše uvedené dva argumenty zcela postačují.

Druhou zlidovělou verzí je teze, že se z okolních bažin uvolňovaly jedovaté plyny. Existenci bažin v blízkosti vsi lze ve středověku předpokládat, ale s jedovatými plyny je to obtížnější. Není pravděpodobné, že by si místo s nebezpečím otravy zvolili vybíraví Germáni ve 2. století a že by právě zde vznikla centrální ves celého panství. Tudy asi cesta nevede ... a navíc chybí analogie – v bažinatých jižních Čechách či na vodnaté jižní Moravě je jediná ves s podobným názvem – *Jedovary* (což ale pochází od vaření jedů lidmi?).

Třetí oblíbenou verzí – už s maskou vědeckosti – je výklad, že „*jedovnice*“ je středověký název pro železářskou pec, z níž vycházely jedovaté plyny – a že naše obec dostala jméno podle takové pece, jež zde byla v provozu (tak již Knies, VM, 1902). Blanenský historik B. Grunda tuto teorii dokonce rozvinul a pokusil se vysvětlit, proč dochází zhruba v průběhu 16. století ke změně ze singulárního tvaru „*ta Jedovnice*“ na plurální „*ty Jedovnice*“ (*Vlastivědná ročenka Okresního archivu Blansko*, 1980). Podle jeho domněnky to souvisí se vzrůstající potřebou železa, která si vynutila postavení další pece „*jedovnice*“ (či pecí), což se odrazilo i v názvu vesnice.

To zní logicky, jenže středověký termín „*jedovnice*“ pro nějakou pec neexistoval. Za tuto informaci děkuji PhDr. Z. Mertovi z Technického muzea v Brně, expertu na středověkou výrobu železa. Neznámý autor tedy „středověký termín“ vymyslel z názvu naší obce. Doprovodným argumentem budiž i fakt, že se podobné názvy nevyšly ani v jiných železářských oblastech. Navíc se zde zatím žádná taková pec nenašla, místní kovář bezpochyby stejně jako na Bystřeci zpracovával polotovary vytavené z rudy a dovážené z okolí Rudice.

V prvním díle publikace *Místní jména na Moravě a ve Slezsku* (L. Hosák – R. Šrámek, 1970) se autoři kloní k předpokladu, že název obce souvisí s výrobou jedů, upozorňují i na souvislost staročeského termínu „*jedovník*“ (člověk pracující s jedy) s názvem *Jedovnice* (od r. 1390). Osobně mám o správnosti tohoto výkladu pochybnosti – o tom až příště. Stojí za zmínku, že se tato etymologie stala inspirací pro novou pověst, kterou v r. 2003 vymysleli žáci tehdejší 5. třídy ZŠ v rámci projektu „*Evropa – země pohádek*“. Podle ní se v naší vsi ukryté v lesích vařil jed pro

potřeby brněnských vládců, kteří jím likvidovali své nepohodlné hosty. Což sice rovněž není pravda, ale je to realističtější než zkazka o staříku a Crhovi.

Jinou možnost nabízí J. Doležel ve studii *K etnické struktuře středověké kolonizace Dražanské vrchoviny* (in: AH, 2003) – že původní název *Jedovice* znamená místo nehostinné, s chladným podnebím. Ovšem jedovnická kotlina je spíše rajským ostrovem oproti okolním obcím, takže asi nepřipadá do úvahy jedovatost „absolutní“. Snad „relativní“, pokud vyjdeme z předpokladu, že ves založili lidé přicházející z přelidněných nížin – těm by zdejší podnebí mohlo připadat nezdravě chladné. (Ale pozor: ve 13. století bylo výrazněji tepleji než dnes, na Dražanské vrchovině se pěstovala i vinná réva!) Jenže ani tady jsem nenašel analogie - ve výše položených oblastech se už nachází jen obec *Jedov* u Náměště nad Oslavou, sám J. Doležel upozorňuje na obvyklejší název od „*studný*“ – podle autoatlasu jsem v ČR napočítal 46 takových obcí (4x *Studená*, 7x *Studenec*, 5x *Studénka*, 9x *Studnice* atd.). Naši předkové se zřejmě uchylovali spíše k tomuto názvu, v záloze je i 6x *Sychrov*. Jedovnice jsou jediné.

Tím končí mé shrnutí. Žádné z uvedených vysvětlení mne nepřesvědčilo, a tak jsem se pustil do vlastního bádání, s nímž snad seznámím čtenáře příště. A ještě vysvětlení pro ty, kdo nebydlí na náměstí – název tohoto příspěvku byl parafrází *Etymologického epigramu* K. Havlíčka.

Josef Plch

Příště: O rumělce a disimilaci zubnic aneb Proč chodit k dědečkovi, když tu máme Děda.

[In: Informace OÚ Jedovnice 2/2005, duben](#)